

BSAD

Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi

Sayı 13, ss.33-43.

Telif Hakkı © Ankara Üniversitesi

Ekonomik Direnç ve Kırılganlık: İran’da Bankacılık Sistemi

Naseraddin ALIZADEH

Karabük Üniversitesi

Öz

2007/2008 küresel ekonomik bunalımı sonrası, ekonomik dayanıklılık ve kırılganlık konuları piyasa ekonomilerinde gündeme gelmiştir ancak İran devletinin bu konulara yönelik algısı kendisinin yaşadığı sorunlarla oluşmuştur. Bunların en önemli olanlarından biri 2010-2015 döneminde tavan yapan ABD, AB ve BM öncülüğündeki yaptırımlar olmuştur. 2018’de ABD yaptırımlarının yeniden uygulanmasıyla İran ekonomisinde yüksek enflasyon, yerli paranın devaluesizleşmesi ve eksi büyümeler gerçekleşerek yeni bunalım dönemi başlamıştır. Bu yaptırımların başlıca hedefi İran’ın bankacılık sistemi ve petrol gelirleri olmuştur. Yaptırımlar nedeniyle düşen petrol gelirlerinin yol açtığı dış şoklara karşı ülke ekonomisinin ve bankacılık sisteminin korunması devletin resmi söylemine girmiştir. Bu araştırmanın bulgularına göre, İran’ın İslami bankacılık sistemi sert dış şoklara karşı işlevlerini sürdürmede sorun yaşamaktadır. Söz konusu kırılganlığın ana nedenleri, sermaye yetersizliği, kredi riskleri, rant, kazanç ile faizsiz bankacılık arasındaki çelişkilerdir.

Anahtar Sözcükler

Ekonomik dayanıklılık, Bankacılık sisteminin kırılganlığı, İslami bankacılık, Ekonomik yaptırımlar, İran.

JEL Sınıflaması: F51, G32, G01, E50.

Economic Resilience and Fragility: Evidences from Iran’s Banking System

Abstract

2007/2008 global economic crisis set ground for debates about economic resilience and fragility in market economies; however, Iranian government’s perception of these topics was formed by its experiences the most important of which was sanctions imposed by the US, EU and UN during 2010-2015. Following the USA’s new wave of sanctions in 2018 Iranian economy faced new phase of stagnation marked with high inflation rates, strict devaluation in domestic currency and negative growth rates. These sanctions mainly targeted Iranian banking system and oil export. Therefore, empowering domestic economy and banking system against fluctuations in oil revenues and economic sanction was introduced to the official discourse of the regime. Analyzing resilience and fragility of Iranian banking system this study argues that the country’s Islamic banking system would fail to function in presence of strong external shocks. The key reasons for these shortcomings are capital inadequacy, credit risks, rents, and contradictions between profitability and interest-free banking.

Keywords

Economic resilience, Banking system fragility, Islamic banking, Economic sanctions, Iran.

JEL Classification: F51, G32, G01, E50.

GİRİŞ

Petrol gelirleri İran ekonomisinin en önemli özelliği olarak görülmektedir; oysa sert ekonomik, toplumsal ve siyasi dalgalanmalar, yaptırımlar ve siyaset ile ekonomi arasında özgün ilişkiler¹ de ülke ekonomisi ile özdeşleşmiştir. Genel denge kavramından yola çıkarak İran ekonomisinin bugün dengede olduğunu varsayarak ana-akım iktisadın öngördüğü tekil “en-iyi denge” durumunun ötesinde devrim, yaptırım, rant, dalgalanma ve belirsizlik gibi etkenler sonucu varılan çoklu dengelerden biri olarak görülmelidir. Ayrıca ülkenin ekonomisi, son yüzyılda toplumsal refah açısından “en-iyi” siyasetlerle belirlenen yollardan geçmese de kendine özgün mantığı vardır. Başka bir deyişle, kamu seçimleri, toplumsal gönenç/refah açısından en iyi olanı doğurmasalar da büsbütün us-dışı sayılmazlar. Bu özgün mantığın oluşmasında toplumun daha ayrıcalıklı kesimlerin, dış etkenlerin ve beklenmedik olayların önemli payı olmuştur. Böylelikle, kamu ve piyasa kurumları daha ayrıcalıklı kesimlerin çıkarları doğrultusunda gelişip evrilmiştir. Söz konusu ayrıcalıklı ve ayrıcalıksız kesimler, kurumlar, söylemler, ekonominin iç işleyişleri, dalgalanmalar, doğal kaynaklar, yaptırımlar ve beklenmedik olaylar gibi etkenler İran’ın “ekonomik ekosistemini” oluşturmuştur. Ekonomik ekosistem, alt sistemlerden oluşsa da bir bütün olarak birtakım amaçlara yöneliktir, kendini dış risklere karşı korumaya çalışır ve tüm sistemler gibi dayanıklılık düzeyi ile kırılabilirlik aşaması vardır. Bu çalışmada, İran’ın ekonomik ekosisteminin en önemli alt öğelerinden olan bankacılık sisteminin dayanıklılık/direnç düzeyi ve kırılabilirlik riskleri incelenmiştir. Bunun için ilk başta ekonomik direnç ve kırılabilirliğin tanımı üzerinde durulmuştur. İkinci aşamada İran’da İslami bankacılığın 40 yıllık sürecine bakılmıştır. Üçüncü aşamada İran’da bankacılık sisteminin direnç ve kırılabilirliğini nicelleştiren göstergeler irdelenmiştir. Dördüncü bölümde ise ülkenin bankacılık sisteminin karşılaştığı çelişkilerin neden olduğu kırılabilirlik riskleri incelenmiştir.

EKONOMİK DİRENÇ VE KIRILGANLIK

İktisat alan-yazınında “economic resilience” olarak geçen kavramın en doğru Türkçe karşılığı “ekonomik dayanıklılık”tır. Oxford ansiklopedisi dayanıklılığı “bir özdeğin önceki duruma geri dönme kabiliyeti” olarak tanımlamaktadır. Perrings (2006) ekonomik dayanıklılığı, kaynakların en-iyi dağılımı işlevi ile yetisini korurken piyasa ve çevre şoklara dayanma gücü; Duval ve Vogel (2008) ekonomik sarsıntılardan sonra üretimi önceki düzeyde sürdürebilmek; Aghion ve Howitt (2008) bir ekonominin mali bunalımların derinleşmesini önleme yetisi; Adam Rose (2004) bireyler ve toplumların değişen duruma uyum sağlama becerisi; Yeni İktisat Kurumu (NEF) ise bir sistemin kısa dönem şoklara ve uzun süreli ekonomik, toplumsal ve çevre değişimlerine uyum sağlama gücü ve yetisi olarak tanımlamaktadır.

Kavramların ve kuramların neyi aktarmak istedikleri onların hangi duruma karşı ileri sürüldükleriyle bağlantılıdır. Başka bir anlatımla, kavramlar ve kuramlar soyut düşünsel meraklar sonucu değil belli sorunlara veya belirsizliklere açıklık getirmek için ileri sürülmüşlerdir. Nitekim, 2008’de başlayan küresel bunalıma değin ekonomik dayanıklılık piyasa ekonomilerinde yeterince önemsenmemiştir. 2008’de önceki araştırmalar ve kavramsallaştırmalar genelde iki kolda gelişmiştir. Birincisi, sol ve milliyetçi akımlara eğilimli sosyal bilimciler ve siyasetçiler, ekonomik dayanıklılığı sömürgeci ülkelerin siyasetlerine karşı bir ekonomik önlem olarak görmüşlerdir. Nitekim 20. yüzyılın ikinci yarısında Güney Amerika ve Asya’da yükselişte olan ekonomik korumacılık, ithalatı kısıtlamakla “merkez”in “çevre” üzerindeki olumsuz etkisini düşürme gerekçesiyle ileri sürülmüştür. Bu siyasetler genelde “öz-yeterlilik” ile “ithal ikameci” yöntemleri kullanarak gelişmekte olan ülkelerin ticaret açıklarını kapatmayı amaçlamışlardır. Böylece sömürgeci ülkelerin, açıkları kapatmak için alınan borçlar bahanesiyle gelişmekte olan ülkelerin işlerine karışamayacakları düşünülmüştür (Bhagwati: 1988). İkinci akım, piyasa ekonomilerinde dışsal ve içsel şokların olumsuz etkilerine odaklanmıştır. Özellikle, petrol

¹ Siyasi ilişkiler ile iktisadi ilişkiler etkileşimi çerçevesi için bkz. Başaran, 2019.

fiyatlarında, borsalarda, döviz kurunda ve fiyat düzeyinde dalgalanmaların ekonomi üzerindeki etkisi değişik araştırmaların konusu olmuştur. 2007’de ABD konut işkolundan başlayıp birçok ülkenin para ve sermaye piyasalarını etkileyerek ekonomik erime ile işsizliğe yol açan bunalım, ekonomik kırılganlık ve dayanaklılığı piyasa ekonomilerinde de gündeme getirmiştir.

İran örneğine gelince değişik bir durumla karşılaşırız. Pehlevi rejimi (1925-1979) piyasa ve korumacı siyasetler arasında git gel yaşasa da 1979’da İslami devrim, 1980’den başlayarak sekiz yıl süren İran-İrak savaşı ve ekonomik yaptırımlar korumacı siyasetlerin yükselişine neden olmuştur. 1989’dan sonra Rafsanjani (1989-1997) ve Khatami (1997-2005) hükümetlerinde açık ekonomi siyasetleri yeniden gündeme gelmiştir. Bu dönemde de petrol gelirindeki dalgalanmalar, yüksek enflasyonlar ve değişik yaptırımlardan kaynaklanan şoklar İran ekonomisi üzerindeki etkisini sürdürmüştür. Nitekim, Khatami petrol gelirlerindeki dalgalanmaların olumsuz etkisini yumuşatmak için petrol rezervleri hesabı açmıştır. Bu gibi çabalara karşın, 2010-15’te tavan yapan ABD, AB ve BM yaptırımları İran devletinin ekonomik dayanaklılık ve yaptırımlardan olan algısını derinden etkilemiştir. Ülkenin kişi başına düşen gelirindeki sert düşüş, batıyla ekonomik savaş ve halk arasındaki rahatsızlığa neden olan sert ekonomik koşullar İran devletini Batı ülkeleriyle nükleer sorunu çözmeye zorlamıştır (Alizadeh, 2019). 2013’de başlayan Cumhurbaşkanı Hasan Ruhani’nin ilk adımı 2015’te sonuca varan nükleer görüşmeleri ve enflasyon hedeflemesi olmuştur. Bu anlaşmayı aşağılanma olarak gören uç kesimler “neden ülkenin ekonomisi yaptırımlara dayanamadı ve kırılma noktasına geldi?” sorusunu yanıtlamaya çalışmışlardır. 2018’de Trump yönetiminin anlaşmadan çekilmesinden aylar önce başlayarak bir yılda %400 artan döviz kuru ve 1,5 yılda %8’den %50’lere varan enflasyon İran ekonomisinin dış baskılara nedenli kırılan olduğunu göstermiştir (İran Merkez Bankası İstatistikleri).

ABD’nin anlaşmadan çekilmesi, yüksek enflasyon ve döviz kurunda çarpıcı artışlar, Ruhani yönetiminin tüm başarılarını kısa bir dönemde yok etmiştir. Kötü ekonomik koşulların başlamasında etkili olduğu 2017 Aralık - 2018 Ocak ayaklanmalarını kendi amaçları doğrultusunda kullanmak isteyen Trump yönetimi, açıkça rejimin devrilmesini istemiştir. Sonuç olarak, devrim lideri, Ayatullah Hameney, 2013’de üzerinde durduğu “direniş ekonomisi” (اقتصاد مقاومتی), düşüncesinin ülkenin ekonomik stratejisi olarak seçilmesini istemiştir (Sharif ve. Vd., 2018). Rejim liderine göre ekonomik yaptırımlardan alınan ders, kendi ayakları üzerinde durmak ve iktidarın yerel yapısını güçlendirmektir. Ona göre ülkeyi dayanaklı ve geçirimsiz kılmak direniş ekonomisinin en önemli amacı olmalı ve bankalar direniş ekonomisinin siyasetlerine uyum sağlamalıdır (Ebrahimi ve Seyf, 2015). Dolayısıyla İran rejiminin uygulamak istediği direniş ekonomisi, yalnız şoklara karşı değil düşmana karşı ileri sürülen bir kavram olduğundan dayanaklılık yerine direnç üzerinde durmaktadır (Khansari ve Qilich, 2015). Önce de değinildiği üzere “ekonomik dayanaklılık”, iktisat alan yazınında “ekonomik resilience” teriminin karşılığıdır ancak “ekonomik direnç/direniş” (economic resistance) ve “direniş ekonomisi” (resistance economy) iktisat alanında çok tanınmış bir kavram değildir (Toumaj, 2014; Babak, 2013).

İRAN’DA İSLAMİ BANKACILIK

1979 devrimi sonrası genel olarak İran ekonomisi ve özel olarak bankacılık sisteminde geniş devlet müdahaleleri gerçekleşmiştir. Pehlevi döneminde kurulan birkaç özel bankanın devlet kontrolüne geçmesiyle bankacılık sistemi büsbütün “millileştirilmiştir”. Bunun yansısı faize dayalı bankacılığın İslam öğretilerine karşı olduğu düşünüldüğü için İslami faizsiz bankacılık sisteminin gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır (Valibeigi, 1992). Faizin kaldırılmasıyla birtakım sorular yanıt beklemekteydi: Yüksek enflasyonların yaşandığı bir ülkede, faiz yoksa insanlar paralarını neden bankalara emanet etsin? Ayrıca, faiz olmadan bankalar hangi işlemlerden kazanç elde edebilir? Bu soruyu yanıtlamak adına eski kaynaklara ve uygulamada olan İslami bankacılık örneklerine başvuran din uzmanları ve devrimci siyasetçiler faizin yerini alabilecek yeni yollar önermişlerdir. Bu yöntemlerin en önemli amaçlarından biri mevduat sahibi

ile üretim arasında doğrudan veya dolaylı bağ kurarak sermayeden elde edilen kazancın (ve kimi zaman da zararın) gerçek üretim sonucu olmasını sağlamaktı. Ayrıca yatırımlardan elde edilen kazanç veya zarar mevduat sahibi, aracı (bank) ve borç alanlar arasında belli kurallara göre bölünmeliydi. Devrim sonrası İran'da uygulanan İslami bankacılık sistemi değişik açılardan eleştirilmiştir. Kimilerine göre İran bankalarında riba/faiz asla ortadan kaldırılmamıştır; kimilerine göre yeni sistem yeterince İslam öğretilerine uymamaktadır; kimilerine göre yeni sistem eski riba işleyişine İslami kılıflar uydurmakta; kimilerine göre ise İslami bankacılıkta faizi kaldırmak adına yapılan müdahaleler verimsiz, rantçı bir bankacılık sisteminin ve bununla beslenen kesimlerin ortaya çıkışına neden olmuştur (Zunuzi ve vd., 2011).

Özel bankaların kurulması ve bu bankaların İslami öğretiler yerine kazanca öncelik vermeleri İran'da uygulanan İslami bankacılığın önemli sorunlarından biridir. Nitekim Hakimipour (2018) araştırmasına göre özel bankalar, İslami bankacılık ölçütlerine devlet bankalarından daha az uymaktadırlar.

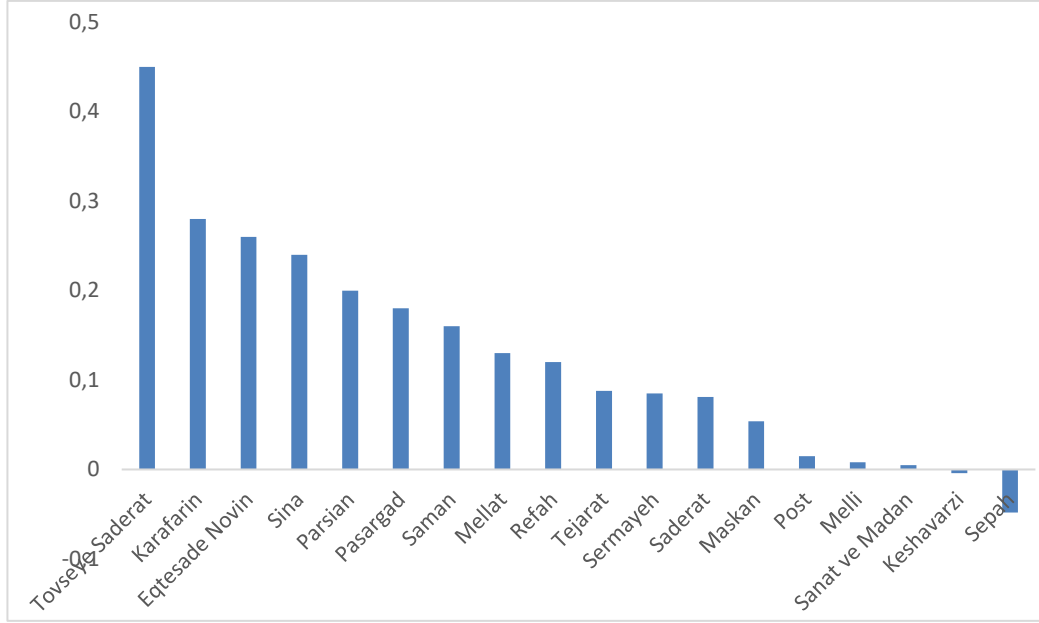
İslami bankacılığın İran'da uygulanan türünün dış müdahalelere ve küresel mali dalgalanmalara karşı dirençli olup olmadığına kesin bir yanıt verilmemiştir. Afshari ve vd. (2016) ile Sharif ve vd. (2018) göre İslami bankacılık, bir yandan gerçek ekonomik faaliyetler ve mevduat sahipleri arasında bağ kurup öte yandan spekülasyon girişimleri yasakladığı için 2007'de başlayan dünya krizi karşısında daha başarılı olmuştur. Buna karşın birçok iktisatçı, bankaların süregelen sorunları üzerinde durmuştur (Haqqi, 2008; Hakimipour, 2018; Zunuzi ve vd., 2011; Dovlatabadi, 2016).

İRAN'IN BANKACILIK SİSTEMİNDE DAYANAKLILIK VE KIRILGANLIK GÖSTERGELERİ

Bankacılık sisteminin dayanaklılık düzeyi ve kırılabilirlik eşliğini nicelleştirmek için değişik yöntemler ve göstergeler önerilmiştir. Bu yöntemler ve göstergeler genelde kredi risklerini (ertelenmiş ve batık kredilerin büyüklüğünü) ve bankaların sermaye yeterliliğini temel almaktadır. Z-score mali durağanlık göstergesini temel alan Sharif ve vd. (2018) araştırması İran'ın bankacılık sisteminin dayanaklılık süresini 5 yıl olarak belirlemiştir. Bu süre devlet bankaları için 3 yıl ve özel bankalar için 5 yıl olarak bulunmuştur. Daha kırılabilir olmalarına karşın İran bankalarının mevduatının yaklaşık %45'ini devlet bankalarında bulmaktadır. (Amiri ve vd., 2018).

Volare göstergesi de bankaların dayanaklılığını ölçmek için kullanılan araçlar içindedir. Amiri ve vd. (2018) Volare göstergesinin büyüklüğünü İran'ın bankacılık sistemi için bulmuşlardır. Volare göstergesi temel alındığında kamu bankası olan Tovseye Saderat Bankası'ndan sonra sırasıyla özel bankalar, özel-kamu ve kamu bankaları İran'ın en dayanaklı bankalarıdır (bkz. Şekil 1). Bu göstergenin ortalaması özel, özelleştirilmiş kamu (yarı özel) ve kamu bankaları için sırasıyla %20, %10 ve %7 olarak bulunmuştur. Bulgular bankaların dayanaklılık düzeyi ve onların mülkiyet türü arasında bir bağlantı olduğunu göstermektedir. Ayrıca, kredilerin tüm varlıklara oranında artış ve kredilerin mevduata oranında düşüş bankaların dayanaklılık düzeyini artırmaktadır.

Şekil 1: İran bankaları için bulunan Volare göstergesi

Kaynak: Amiri ve vd. (2018), (Kahve rengi olan dikeçler devlet bankaları, yeşil olanlar özel bankalar ve mavi olanlar yarı özel bankaları göstermektedir).

Ahmadian'a (2017) göre kredi riskleri bankaların en önemli risk kaynağıdır. Riskli kredileri temel alan araştırmalar da İran'ın bankacılık sisteminin kırılma durumunun eşiğinde olduğunu göstermektedir (Rostamzadeh ve vd., 2018). Örneğin İran Merkez bankasının açıklamasına göre 2009-2012 aralığında kamu ve özel sektörün bankalara olan borcunda %92 artış yaşanmıştır. Bankaların riskli kredileri 2005'de 7 trilyon (bin milyar) Tümen iken 2017'de 125 trilyon (bin milyar) Tümen'e yükselmiştir. 2006-2016 döneminde bu riskli kredilerin oranı %10'un üzerindeydi ancak bu oranın uluslararası ortalaması %2-%5 aralığındadır (Eslamluian ve vd., 2018). Ayrıca bankaların da İran Merkez Bankası'na olan borcunda aşırı artışlar görülmektedir. Örneğin 2017'de bankaların merkez bankasına olan borcu 2016 ile karşılaştırıldığında %26,3 artış göstererek 104,5 trilyon (bin milyar) tümene ulaşmıştır (Moqaddam, 2018).

Bankaların iflası ve kırılma durumuna neden olabilecek başka etken sermaye yetersizliğidir. Bank of England'ın 2014'de bir raporuna göre sermaye yetersizliği mali istikrarsızlığın en önemli nedenidir. Bankaların bunalıma karşı dayanıklılığını sağlamak amacıyla gerçekleşen Basel III anlaşmasına göre de yeterli sermayesi olan bankalar risk durumunda likidite sorunlarını kendi sermayeleriyle çözerek şokların mevduat sahiplerine aktarılmasını önleyebilirler (Jahangard ve vd., 2017). Yetersiz sermayesi olan bankalar müşterilerin likit taleplerini karşılayamadıkları durumda bankacılık sistemine olan güven sarsılıp korkuya yol açarak tüm ekonomiyi bunalıma sürükleyebilirler. Merkez bankası sermaye yeterliliğini en az % 8 olarak belirlenmesine karşın ekonomik yaptırımların kaldırıldığı 2015'de ekonominin geleceğine ilişkin iyimser beklentiler varken 11 bankanın (bankaların yaklaşık yarısının) sermaye düzeyi bu eşiğin altındaydı.

Sermaye yetersizliği ve kredi riskleri dışında İran ekonomisi ve siyasetiyle ilgili olan başka etkenler de banka dayanıklılığını olumsuz etkilemektedir. Bunlardan biri faizlerin zorunlu olarak merkez bankası tarafından belirlenmesidir. Örneğin, Aqdam ve Qavam (2015) araştırmasının bulgularına göre son yıllarda döviz kurunda bir birim artış yaşanırken mevduat faizleri yalnız %0,0003 artmıştır. Bu da bankalarda mevduatı olan vatandaşlar ve sermaye sahipleri için döviz piyasasının çekici olduğunu kanıtlamaktadır.

İran'ın bankacılık sistemine tehdit oluşturabilecek başka bir konu bankaların işletmecilik girişimlerinde bulunmalarıdır. Bankaların işletmeciliğe ayırdıkları sermayenin temel sermayelerine oranı %40 olarak belirlenmesine karşın Moqaddam'ın (2018) incelediği 28

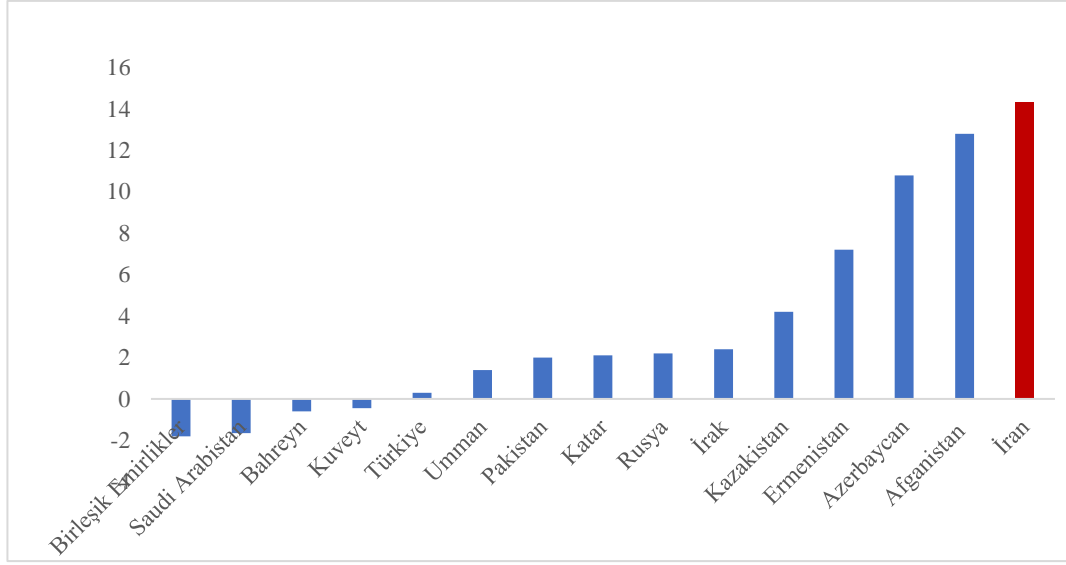
bankadan 11'i bu kurala uymamışlardır. Örneğin 2016 yılında Ayandeh, Sina, Ticaret ve Shahr bankaları için bu oran sırasıyla %380, %117, %101 ve %100 idi.

Son olarak yaptırımlardan dolayı yabancıların İran bankalarındaki mevduatı düşük bir düzeydedir. Bu durum bankaları önemli bir kaynaktan yoksun bıraksa da yaptırımlar ve küresel bunalımlar sonrası yabancıların ansızın paralarını piyasadan çekerek ekonomide neden olabilecekleri şoklardan korumuştur. Üstelik, dış dünyayla olan sorunlu ilişkiler sonucu İran bankaları yurt dışı işlemlerini 5 Avrupa bankası aracılığıyla yapabilmişlerdir. Bağlantıda olan yabancı bankaların sayısının kısıtlı olması bankalara yaptırım uygulamayı kolaylaştırarak İran'ın bankacılık sisteminin dış dünya ile ilişkilerini büsbütün kesmiştir (Amini, 2018).

İRAN'IN BANKACILIK SİTEMİNDEKİ ÇELİŞKİLER VE KIRILGANLIK

1979 İran Devrimi sonrası “millileştirme” politikaları etkisinde İran'ın bankacılık sisteminde küçük bir yeri olan özel bankacılıktan büsbütün vazgeçilip tüm bankalar kamulaştırılmıştır. Cheshmi ve Nikjoo (2017) devrim sonrası bankacılığı üç alt döneme ayırmaktadır. Bankacılık sisteminin millileştirilmesi ve İslami bankacılığın uygulanması 1979-2000 aralığını kapsayan birinci dönemde gerçekleşmiştir. 2001-2008 yıllarını kapsayan ikinci dönemde genelde askeri güçlere ve onlara yakın çevrelere özel banka kurma izni verilmiştir. 2009'dan bugüne değin süren üçüncü dönemde askeri güçler dışında rejime ve hükümete yakın bazı çevrelere de özel banka kurma hakkı tanınmıştır. Devrimin üzerinden bu yana 40 yıl geçse de İran'ın gerçek bir bankacılık sistemine sahip olup olmadığı, gerçek İslami bankacılığın ne olduğu, yürürlükte olan İslami bankacılığın etkin olup olmadığı ve karşısında olan sorunların üstesinden nasıl gelebileceği tartışma konusudur. Bu zorunluklara karşın sermaye piyasasındaki etkinlik sorunları ve şeriata uyan borçlanma araçları ve aracılarının kısıtlı olması dolayısıyla ülke ekonomisinin likit gereksinimlerinin % 85'ini yerel bankalar karşılamaktadır (Amini, 2016; Jahangard ve vd., 2017; Amiri ve vd., 2018). Ayrıca, döviz kuru ve enflasyon oranlarında sert dalgalanmalar döviz ve altın piyasaları başta olmak üzere rakip piyasaların çekiciliğini artırarak likiditenin bankalardan kaçışına neden olmuştur (Hosseini ve vd., 2016). Örneğin, 2018 Mart'ta İran'ın 10 bankasının birikmiş zararları 46 trilyon (bin milyar) Tümen iken 2019 Eylül'de 55 trilyon (bin milyar) Tümene ulaşmıştır (Codal.ir, 2019). Bu durumda siyasi güce yakın mali kurumlar ile piyasayı bu rakip kurumlara bırakmak istemeyen bankalar likiditeyi kendilerine doğru çekmek için mevduata yüksek faizler teklif ederek ribasız bankacılık sistemin en önemli ilkesini görmezden gelmişlerdir (Moqaddam, 2018). Söz konusu yüksek faizlere karşın, devrim sonrası yaşanan iki haneli enflasyonlar sonucu bankaların kredilerden elde ettikleri kâr eksi bir değer olmuştur (Karamelikli ve Alizadeh, 2017). Gerçek faizdeki eksi değerler genel bir eğilim olsa da bazen aşırı artı gerçek faizler de meydana gelmiştir. Örneğin 2016'da nükleer anlaşma sonrası enflasyon hızla düşüş yaşamış ancak mevduatın faizleri % 27 düzeyinde kalmıştır. Şekil 2'de gösterildiği gibi 2016'da İran'da mevduatın gerçek faizleri aşırı biçimde yüksek ve tüm komşu ülkelerin gerçek faizlerinin üzerindeydi.

Şekil 1: 2016 yılında İran ve komşu ülkelerinde mevduatın gerçek faizi

Kaynak: IMF istatistikleri.

Yüksek mevduat faizleri yüksek kredi faizleri anlamına gelmektedir. Yüksek faizler bir açıdan riskli projeler için borçlanmanın olasılığını düşürerek batık kredilerin oranını da düşürür (Jahangard ve ark, 2017). Düşük batık krediler de bankaların iflas etme olasılığını azaltarak dayanıklılıklarına katkıda bulunur. Öte yandan ise yüksek kredi faizleri borçlanma büyüklüğünü düşürerek yatırım büyüklüğünü de ters etkiler. Düşük borçlanma ve yatırım uzun süre durgunlukta olan İran ekonomisinin işsizlik ve büyüme sorunlarını daha da derinleştirir. Ayrıca, yüksek mevduat, likiditeyi sermaye piyasası gibi rakip piyasalardan bankalara doğru yönlendirerek hisselerde düşüşe neden olabilir (Safarzadeh ve Jalalinejad, 2010). Böylelikle, sermaye piyasasında güçlü miktarda yatırım yapan bankaların varlıklarının değeri düşerek bankaların dayanıklılık düzeyini olumsuz etkiler (Aqdam ve Qavam, 2015). Sonuç olarak hem yüksek faiz hem düşük faiz bankaların zararlıdır. Dolayısıyla İran'da bankalar döviz piyasası, işletmecilik ve taşınmaz mallar piyasasına yatırım yapmayı seçmişlerdir. Bu da özel kişilerin yaşadıkları likidite sorununa yeni boyut ekleyip onları inşaat gibi işkollarından dışlamış, ekonominin genel dayanıklılığını düşürmüştür (Amini, 2016).

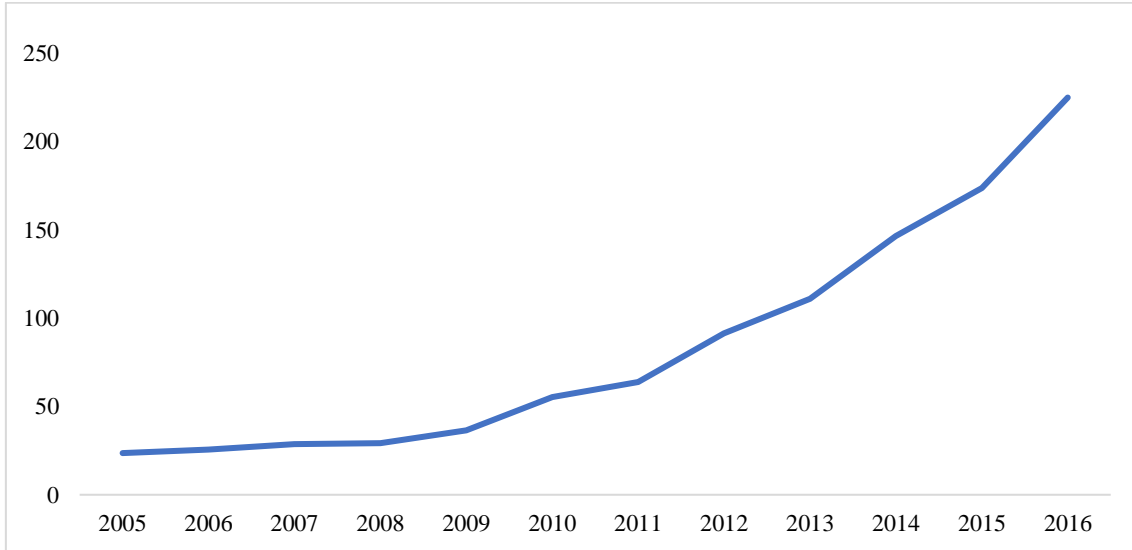
İran'da ekonomik büyüme ve bankacılık sisteminin dayanıklılığı arasındaki ilişki için de çelişkili sonuçlar elde edilmiştir. Bir yandan Jahangard ve ark. (2017) araştırması bu iki değişken arasında doğrudan bir bağlantının olduğunu ileri sürerken Sharif ve vd. (2018) araştırması bankacılık sisteminin dayanıklılığı ve ekonomik büyüme arasında kendine özgün ters bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. İki değişken arasında ters bir bağlantının varlığını ileri süren sonuçlar bankacılığın ekonomik durgunluktan beslendiğini gösterdiği için çok anlamlı ve önemlidir. Başka bir deyişle, Sharif ve vd. (2018) araştırmasının bulguları, bankaların büyümeyle olumsuz etkileyen spekülasyon ve rant üretici girişimlerle beslendiklerini göstermektedir. Bankaların özel işletmeler üzerindeki olumsuz etkileri ve döviz piyasalarındaki işlemleri göz önünde bulundurulursa bu sonuçlar daha kolaylıkla anlaşılır. İran'da İslami bankacılığın başlıca amaçlarından biri para piyasası ve gerçek ekonomi arasındaki ortaklık ve bağlantı kurmaktır. Dolayısıyla, büyüme ve bankacılık sisteminin dayanıklılık düzeyi arasındaki olası ters ilişki İslami bankacılık açısından da önem taşımaktadır. İran'da döviz kuru işlemlerinden daha fazla kazanç elde eden bankaların daha dayanıklı oldukları bulgusu da bankacılık sisteminin dayanıklılığı ve ekonomik dayanıklılık arasında çelişkinin olduğunu göstermektedir.

İran'da enflasyon ve bankaların dayanıklılığı arasındaki ters bağlantı ve likiditeyle banka dayanıklılığı arasındaki doğrudan ilişki ekonominin başka bir çelişkisidir (Rostamzadeh ve vd., 2018; Jahangard ve vd., 2017). Likidite değişmezken yaptırımlar, mali desteklerin kaldırılması veya döviz kurunda artış gibi nedenlerden kaynaklanan fiyat artışları spekülasyon girişimlerin

çekiciliğini artırır (Turnovsky ve Xu, 2002; Pourshahabi ve Dahmardeh, 2015). Böylelikle likidite bankalardan ve bankaların yatırım yaptığı işkollarından döviz piyasasına doğru kayabilir. Öte yandan likiditenin artışı bankaların mevduatında bir artışa neden olarak bankaların durumunu iyileştirir. Devlet, yaptırımlar etkisinde meydana gelen durgunluk ve işsizlik sorununu çözmek için kamu harcamalarını artırdığında likidite ve yaptırımlar üst üste gelerek enflasyonda sert artışlar meydana gelir (Hosseinipour, 2018). Yaptırımların dışsal bir etken olduğu için devlet içsel olan likidite ile oynayabilir. Bu durumda İran hükümetleri iki yoldan birini seçmişlerdir: birincisi, Ahmadinejad döneminde olduğu gibi yaptırımlara rağmen likideyi artırmak ve ikincisi Rohani hükümetinde uygulandığı gibi likiditeyi kısıtlayarak yaptırımlar sorununu çözmeye çalışmak. İkincisini seçen Ruhani devleti, ilk başta Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin 5 daimi üyesi ve Almanya'dan oluşan bir gurupla yaptırımlar sorununu çözerek enflasyonu da kontrol altına alabilmiştir. Ancak bankacılık sisteminde ve genel olarak ekonomide durgunluk sürmüştür. Önce de değinildiği gibi 2018'den başlayarak Trump'ın andlaşmadan çekilmesiyle enflasyon yeniden yükselerek 2019'un ikinci yarısında %50'lere yaklaşmıştır.

Enflasyonun neden olduğu başka sorun batık ve gecikmiş kredilerin artması sorunudur. Özellikle uzun süre durgunluk ve yaptırımlarla eşzamanlı olan enflasyon vatandaşın alım gücünü olumsuz etkileyerek borçlarını geri ödeme olasılığını da düşürmüştür. Vatandaşlar da ödeyecekleri kredinin gerçek değerinin enflasyon nedeniyle düşeceğini bildikleri için ussal bir davranışla ödemeleri geciktirebilirler. Kredi taksitlerinde yaşanan gecikmeler ekonominin likit kaynaklarını bloke ederek ekonominin gerçek tarafını olumsuz etkiler (Amini, 2016). Ayrıca yaptırımlardan dolayı petrol gelirlerinde ve kötü ekonomik durumdan dolayı vergi kaynaklarında sorun yaşayan kamu sektörü de bankalara olan borçlarını zamanında ödemede zorlanır. Bunlar da batık ve ertelenmiş krediler riskini kat kat artırarak bankaların dayanıklılık gücünü düşürür (Rostamzadeh ve vd., 2018). 2008 dünya ekonomik bunalımında benzeri görüldüğü gibi bankalar enflasyon veya yaptırımlar sonucu kredilerini ödemekte zorlanacak yurttaşların ve işletmelerin durumlarını bildikleri için kredileri düşürürler. Bu daraltıcı siyasetler de ekonomik durgunluğun sürmesiyle kısır döngülerin yinelenmesine neden olur.

Şekil 3: İran devletinin bankalara biriken borçları, trilyon Tümen

Kaynak: İran Merkez Bankası.

İran'daki 18 bankanın toplam varlıklarının %65'i 5 bankada (Melli, Sepah, Tejarat, Mellat ve Saderat) toplanmıştır (Hemmati ve Qasemi, 2014). Bu durum "too big to fail/ batmasına izin verilmeyecek kadar büyük" kuramının İran bankacılık sistemi için geçerli olduğunu göstermektedir. Söz konusu kurama göre ölçek ekonomisinden veya rantlardan dolayı aşırı büyüyen işletmeler ve bankaların çökmesine izin verilirse tüm ekonomi bunalıma sürüklenir. Bu

kuramı eleştirenlere göre iflas etmelerine izin verilmeyen işletmeler/bankalar bu durumdan yararlanarak kamu kaynaklarını kendi verimsiz riskli amaçları için kullanırlar (Sorkin, 2010). İran'ın aşırı büyüyen bankaları bunalıma girerlerse devleti iki tarafı da zararlı olan müdahale edip etmeme çelişkisiyle karşı karşıya koyabilirler.

SONUÇ

Ekonomik dayanaklılık piyasa ekonomilerinde 2007'de başlayan küresel ekonomik bunalımı sonucu gündeme gelse de "Üçüncü Dünya" ekonomilerinde öz-yeterlilik ve korumacılık düşünceleriyle birlikte tartışılıp uygulanmıştır. 1979 İran Devrimi sonrası söz konusu korumacı siyasetlerle önemli benzerliği olan bankaları "millileştirme" ve İslami öğretilere göre yeniden düzenleme girişimleri 1989 sonrası yumuşatılmıştır. İran'da 40 yıllık İslami bankacılık sistemine bakıldığında kazanç, rant ve ribasız bankacılık arasındaki çelişkilerin çözülemediği görülmektedir. Devlet bankaları başta olmak üzere bankaların ranttan ve faizden beslendiği ileri sürülürken, özel bankaların 1989 sonrası piyasaya girişiyle ribasız kazanç elde etmenin olanaklı olup olmadığı kuşkuyla neden olmuştur. Rejimin ideolojik öncelikleri bankacılık sistemiyle kısıtlı kalmayıp dış siyasete de yansımıştır. Batı'yla olan sorunlar ve petrol gelirlerindeki dalgalanmalar tüm ekonomiyi olumsuz etkilemiştir. İran'ın ABD, AB ve BM ile yaşadığı en önemli çekişmelerden biri olarak görülen nükleer programı, 2010-2015 dönemindeki 'kapsamlı ekonomik yaptırımlar'a neden olmuştur. 2015'deki nükleer anlaşma bu sorunu geçici olarak çözsede ekonominin dış baskılara karşı kırılğan olduğu gerçeğini de ortaya çıkarmıştır. Bu yaptırımların odak noktası petrol gelirleri ve İran'ın bankacılık sistemi olmuştur; nitekim 2018'de Trump yönetiminin yeni yaptırımları da bu iki sektörü hedef almıştır. Rejimi masaya oturmaya zorlayan ekonomik durum ve Trump'ın anlaşmadan çıkmasıyla az sürede yok olan ekonomik başarılar "direniş ekonomisi" düşüncesinin ortaya atılmasına neden olmuştur. Ekonomide direnç/dayanaklılığı amaçlayan bu siyasetin önemli odak noktalarından biri de dirençli bankacılık sistemi kurmak olmuştur. Bu araştırmada İran ekonomisinin dayanaklılık ve kırılğanlık düzeylerine bakılmıştır. Araştırmanın bulgularına göre en kırılğan olan devlet bankaları göreceli olarak İslami bankacılık ölçütlerine daha fazla uymuşlar; oysa daha dayanaklı olan özel bankalar göreceli olarak İslami bankacılık beklentilerini daha az karşılamışlar. Bu sonuçlar, İran'ın bankacılık sisteminde dayanaklılığın İslami bankacılık amaçlarıyla örtüşmediğini göstermektedir. Ayrıca, İran bankaları yetersiz sermaye ve yüksek kredi riskleri ile karşı karşıyalar. Bu sorunlar ağır şokların yaşandığı durumda bankacılık sistemini ve tüm ekonomiyi bunalıma sokabilir. Ayrıca, bankacılığın kilitlendiği kısır döngüler ve barındırdığı çelişkilerden dolayı dayanaklılığı sağlayabilecek önlemler ve düzeltmeler toplumsal refah yitimiyle sonuçlanır. Bu da bankacılık sistemindeki reformların karşısında engel oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Aghion, P., & Howitt, P. W. (2008) Reducing Volatility and Risk, in *The Economics of Growth*, Chapter14, MIT press.

Ahmadian, A. (2017) Asibpaziriye Roshde Eqtesadi az Bohrane Modiriyate Riske Etebari dar Shabakeye Bankiye Keshvar, *Faslnameye Motale'ate Mali ve Bankdariye Eslami*, 3(6-7): 59-93.

Alizadeh, N. (2019). "Who Were the Main Targets of Sanctions Against Iran: Insiders or Outsiders?" *Political Economy*, 1 (6): 1-23.

Amini, A. & Ashrafi, A.R. (2016) Barrasiye Jaygahe Sisteme Bankdari dar Eqtesade Moqavemati ba Takide bar Mehvare Bankdariye Eslami, *Hamayeshe Eqtesade Moqavemati (konferans kitabı)*, 41-63.

Amiri, M., Mohaqeqnia, M.j. & Balavandi, A. (2018) Arzyabiye Tab-avariye Sisteme Bankiye Iran ve Avamele Moasser bar An, Pajhuheshhaye Eqtesade Mali, Pouli, 25(16): 255-275.

Aqdam, M.S. & Qavam, M.H. (2016) Barrasiye Rabeteye Elli beyne Bazare Pul va Sermaye Jahate Mahare Talatome Bazarhaye Mali dar Charchube Eqtesade Moqavemati, Dofasnameye Tahqiqate Mali Eslami, 5(2): 75-110.

Babak, A. (2013) Threat of Sanctions and Management of Resistance Economy in Iran, American Journal of Scientific Research, (86): 111-116.

Başaran, A. (2019) İktisadi-Siyasi İlişkiler Etkileşimi Çerçevesinde Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkileri (1992-2000), Karadeniz İncelemeleri Dergisi, 14 (27): 229-260.

Bhagwati, J. N. (1988) Protectionism (Vol. 1), MIT Press.

Cheshmi, A. & Nikjou, H.H. (2017) Eqtesade Siyasiye Esלה Nahadhaye Rasmiye Bankdari dar Iran pas az Enqelab, Fasnameye Pajhuheshhaye Eqtesadi, 17(64): 131-170.

Duval, R. & Vogel, L. (2008) Economic Resilience to Shocks: The Role of Structural Policies, OECD Journal: Economic Studies, (1): 1-38.

Ebrahimi, A. & Seyf, M.E. (2015) Mafhumshenasi va Zamineyabiye Bankdariye Moqavemati dar Eqtesade Iran, Fasnameye Ravand, 22(71): 19-54.

Eslamluian, K., Yazdanpanah, H. & Khalilnejad, Z. (2018) Barrasiye Kanale Riskpaziriye Siyasate Puli dar Nezame Bankiye Iran, Tahqiqate Modelsaziye Eqtesadi, (31): 7-40.

Hakimipour, N. (2018) Erae'ye Shakhese Tarkibiye Arzyabiye Bankdariye Eslami: Motaleye Morediye Bankhaye Iran, Fasnameye Eqtesade Eslami, 18(72): 151-182.

Haqqi, M.H. (2008) Bankdariye Eslami, Chaleshha va Riskha, Tovseye Saderat, 11(70): 27-30.

Hosseini, M., Zamanian, GH. & Mirbaqeri, M. (2016) Barrasiye Tasire Navasanate Nerkhe Arz bar Shakheshaye Amalkarde Maliye Bankhaye Hazer dar Burse Ovraqe Bahadare Tehran, Pjhuheshhaye Modiriyyate Omumi, 9(33): 249-265.

İran Merkez Bankası, E-erişim: <https://www.cbi.ir/simplelist/1589.aspx>.

IMF, E-Erişim: <https://www.imf.org/en/Data>.

Hosseini (2018) Barrasiye Ravabete Ellat va Ma'luli Kasriye Budje, Arzeyeye Pul ve Nerkhe Tavarrom dar Iran, Fasnameye Siyasathaye Rahbordi va Kalan, 6(21):93-109.

Karamelikli, H , Alizadeh, N. (2017) İran İslami Bankacılık Sistemi Üzerine Bir Değerlendirme. Bankacılık ve Sigortacılık Araştırmaları Dergisi, 2 (11), 36-58.

Jahangard, E., SohrabiVafa, H. & Karamatfar, M. (2017) Tasire Motaghayyerhaye Kalane Eqtesadi bar Tabavariye Bankha ba Takide bar Mafhume Kefayate Sermaye, Eqtesad ve Tejarate Novin, 12(1): 1-29.

Khansari, R. & Qilich, V. (2015) Ovlaviyatbandiye Avamele Moasser bar Tahaqqe Siyasathaye Kolliye Eqtesade Moqavemati dar Nezame Banki, Dofasnameye Tahqiqate Mali Eslami, 5(1): 91-120.

Moqaddam, M. Gholamreza (2018) Chaleshaye Bankdariye Bedune Reba dar Iran (Rahkarhaye Borunraft), Fasnameye Eqtesade Eslami, 18(69): 117-144.

Perrings, C. (2006) Resilience and Sustainable Development, Environment and Development Economics, 11(4): 417-427.

Pourshahabi, F., & Dahmardeh, N. (2015) Economic Sanctions, Speculative Attacks and Currency Crisis, *Asian Economic and Financial Review*, 5(2): 340-355.

Prieg, L., Greenham, T., & Ryan-Collins, J. (2010) Redressing the Privileges of the Banking Industry. London: NEF.

Rose, A. (2004) Defining and Measuring Economic Resilience to Disasters, *Disaster Prevention and Management: An International Journal*, 13(4): 307-314.

Rostamzadeh, P., Shahnazi, R. & Nisani, M.S. (2018) Shenasaiye Avamele Moasser bar Riske Etebari dar Sanaate Bankdariye Iran ba Estefade az Azemune Esteres, *Faslnameyeh Tahqiqate Modelsaziye Eqtesadi*, (33): 91-129.

Safarzadeh, H. & Jalalinejad, M. (2010) Barrasiye Navasanate Nerkhe Sud dar Bazare Pul bar Tasmingiriye Sarmayegozaran va Amalkarde Bazare Sarmaye, *Mohandesiye Mali va Modiriyyate Ovraqe Bahadar*, (5): 107-136.

Sharif, S.J., Talebi, M., AlemeTabriz, A. & Katouzian, M.R. (2018) Tahlile Tabavariye Eqtesadiye Bankdariye Iran dar Chaharchube Siyasethaye Eqtesade Moqavemati, *Faslnameye Eqtesade Eslami*, 19(73):183-214.

Sorkin, A. R. (2010) Too Big to Fail: The Inside Story of How Wall Street and Washington Fought to Save the Financial System and Themselves, Penguin.

Toumaj, A. (2014) Iran's Economy of Resistance: Implications for Future Sanctions, *American Enterprise Institute*.

Turnovsky, S. J., & Xu, J. (2002) Speculative Attacks and the Dynamics of Exchange Rates, *Annals of Economics and Finance*, 3(2): 219-248.

Valibeigi, M. (1992) Banking and Credit Rationing Under the Islamic Republic of Iran, *Iranian Studies*, 25(3-4): 51-65.

Zunuzi, M.J., Salamasi, J.P. & Helali, A.R. (2011) Barrasiye Hamgaraiye Boland Moddate Nerkh Sude Banki ba Bazdehiye Bazare Saham dar Iran, *Ma'refate Eqtesade Eslami*, (5): 36-47.

Yazar Bilgisi:

Naseraddin Alizadeh
Dr. Öğretim Üyesi, Karabük Üniversitesi, İİBF Fakültesi
<https://orcid.org/0000-0002-0724-7394>
E-posta: alizadeh@karabuk.edu.tr

Yazı Bilgisi:

Alındığı tarih: 31 Ekim 2019.
Yayına kabul edildiği tarih: 22 Kasım 2019.
E-yayın tarihi: 24 Aralık 2019.
Yazıcı çıktı sayfa sayısı: 11
Kaynak sayısı: 34.

Hakemler:

Adının yer almasını istememiştir.
Adının yer almasını istememiştir.
Doç. Dr. Dilek Temiz Dinç (Çankaya Üniversitesi – Ankara)
Halide Özbek (Araştırmacı - Kahramanmaraş)